

Çağdaş Türkçe'de Din Unsurlarını İçeren Deyim, Dilek Sözleri ve Atasözleri

İrina Pokrovska*

Farklı din unsurlarını içeren deyimler ve atasözleri incelenmek üzere ele alınır.

Adı geçen konuları olan deyimlerin ve atasözlerinin ortaya çıkmasının kaynakları ve esasları araştırılır, din menşeli sözcüklerin anlamlarında yer alan değişiklikler ve kalıplaşmış sözlerin türetilmesinde potansiyeli göz önüne alınır. En çok din menşeli deyim ve atasözlerinde kullanılan Allah kelimesi sağlık, şifa, başarı, iyi uyku, iyi yolculuk, mutlu evlilik, refah gibi anlamların oluşturulmasında büyük bir rol oynar.

Bazı kelimeler ise asıl anlamlarını kaybederek çok ifadelerde değişik şekillerde ve işlevlerde kullanılır, konuşma ve hatta da argo diline geçer.

Dini unsurlarını içeren bazı deyimlerin ve atasözlerinin farklı bağlamlarda sözlükteki anlamlarının netleştirilmesi ve genişletilmesi veya yeni anlamların tespit edilip sözlüklere dahil edilmesi mesî amacıyla ünlü Türk yazarlarının manzum ve mensur eserlerinde, gazete ve dergilerde, bilim metinlerinde incelemeleri gerçekleştirilir. Böylelikle kültürün, dinin, geleceklerin deyimlerin ve atasözlerinin oluşturulmasında önemli yer aldığı belirtilir.

Dil sürekli olarak gelişmekte olup sözcükler zaman içerisinde yeni mecazi anlamları kazanır. Anlamı değişmiş olan kelimeler ise deyim ve atasözü oluşturulmasında büyük bir rol oynar.

Sözcüklerin temel anlamlarının değiştirilmesi ise tüm üsluplar ve türler için geçerlidir ama, din anlamlı sözcükler de özellikle değişime uğrar. Müslümanlığın gözle görülür izi ise Türklerin dil ve kültür alanında iyice hissedilir. Kuran'dan elde edilmiş ifadeler ve deyimler yeni mecazların ve istiarelerin esasına girmiştir. İslam ise ancak Arapların değil, Yakın Doğu'daki birçok halkların hayatında önemli bir yer almıştır. Bununla birlikte dini sözcüklerin birçoğu da Arapça'dan gelmektedir: *camî, cennet, cehennem, dua, iftar, hacı, Kur'an-ı Kerim, mektep, melek v.s.*). Farsça'dan da gelen kelimeler var: *abdest, günah, kul, oruç, peygamber v.s.*).

Çağdaş edebî Türkçe'nin ayrılmaz kısmı olan ama, dil üzerinde çalışan bilimadamları tarafından yetersiz sayıda incelenmiş olan din adamlarının temsil ettiği deyimler ele alınır.

Gerçek olmayan din yaratıkları ve gerçek olan din yaratıkları (adamları) ikiye ayrılır. Gerçek olmayan din yaratıkları ise Allah, peygamber, havari, meleklerdir. En önemli yaratık ise Allah'tır – Müslümanlıkta özel ismi olan tanrı, tüm dünyanın yaratığı ve koruyucusu.

Allah kelimesi olan deyimler aşağıdaki yardım edebilecek, zor durumdan çıkmasını sağlayabilecek, cezalandırabilecek birisi anlamları taşır. Mesela, *Allah büyüktür, Allah kerim; Allah bir kapıyı kaparsa bin kapıyı açar; Açlıkta, yoklukta Allah*. Allahlı deyimler ise miktarı (sayısını Allah bilir), مکانı (Allahı çok, insanı az bir yer, Allah'ın evi), zamanı (Allah'ın (Tanrı'nın) günü gösterir.

(*) Doç. Dr., Kiev Milli Taras Şevçenko Üniversitesi, Ukrayna. irem2003@ukr.net

Türkçe’de dilek anlamlarını taşıyan Allah kelimesini içeren ifadeler aşağıdaki şekilde sınırlanabilir:

– mutluluk ve bayındırlık anlamını taşımış olanlar: *Allah mesut etsin, Allah muhtaç etmesin;*

– insanın kötülüklerden korunmasını sağlamış olanlar: *Allah korusun, Allah esirgesin, Allah dert göstermesin;*

– insanların zor durumda Allah’tan yardım beklemesi gerektiğini göstermek: *Allah sonunu hayretsin, Allah şifalar versin*

– sabır dileğini vermek: *Allah sabırlar versin, Allah sana Eyüp Peygamber sabrı versin.*

Allah kelimesini içeren kelimeler ise çok iyi ve farklı dilekler için kullanılmaktadır. Mesela:

– sağlık: *Allah yavrunuza sağlıklı yaşlar versin;*

– şifa: *Allah şifâ versin* (букв. Нехай Аллах дасть зцілення);

– maddi refah: *Allah kesene bereket versin;*

– eğitimde başarı: *Allah zihin açıklığı versin;*

– iyi pazarlar: *Allah hayırlı müşteri versin, Allah hayırlı pazar versin;*

– iyi uyku: *Allah rahatlık versin;*

– iyi yolculuklar: *Allah yolunu açık etsin, Allah insanı şaşırtmasın;*

– mutlu evlilikler: *Allah (evlilere ve yeni evlenenlere) hayırlı geçim versin;*

– mutluluk: *Allah eksik etmesin.*

Peygamberler. *Peygamber* kelimesi ise dini metinlerde ise hem Allah’ın elçisini hem de son peygamber olan Muhamed’i gösterir. Mehmet Doğan ise kendi sözlüğünde ise peygamberi haberi getiren insan olarak nitelendirir [Doğan 1988: 1057].

Peygamber kelimesi de deyimler içinde farklı anlamları alır: *hangi peygambere kulluk edeceğini şaşırmak* ‘muhattabın hareketlerinin belirsiz olduğundan dolayı şaşkın olmak’, *Kimse kendi memleketinde peygamber olmaz* ‘insanın kendi çevresinde önemli insanların rolünü anlamak kolay değil’.

Deyimlerde aynı zamanda da farklı peygamberlerin kullanılmaktadır. *Adem* Müslüman inanışlara göre ise ilk insan ve ilk peygamber, dini anlama en yakın anlamı ise M.Doğan’ın sözlüğündeki anlamı: ‘Allah’ın toprakta temsilcisi’. Bu anlam ise kısmen *Ademden utanmayan Tanrı’dan korkmaz* ifadesinde biraz değişmektedir: ‘bazı insanların hoş olmayan durumlarını anlatır’.

Adem Baba ifadesi ise ‘insanlık atası, ilk ata’: *Adem babamız.*

Argoda ise *Adem baba* dini anlamlarını kaybeder ve aşağıdaki anlamları elde eder:

Konuşmalarda ise *Adem baba* sözcüğü aşağıdaki anlamları kazanır:

1) hiç bir şeyi olmayan, belirli oturum yeri olmayan bir insan: *adembaba gibi* ‘parası olmayan sıkılmış ve zayıf bir insan: *babaya dönmek* ‘kendi malvarlığını kaybetmek;

2) mahkum edilmiş: *Cezaevinin 72 nolu koğuşunda çeşitli suçlardan yatan Adem-babalar* (O. Kemal, 72. Koğuş). Bu deyimden oluşturulmuş olan ise: *Adem Baba Koğuşu* (букв. камера нпрародителя Адама) ‘hapishanedeki suçluların bulunduğu yer’ *Hapishanede bayram var.... Adem Baba Koğuşunda af sevinci* („Ekmek Teknesi” filmi, 5.nci bölüm). 3) opyumu kullanan.

Musa Müslümanlıkta ise Allah’ın İzraillileri köleden çıkartmaya görevlendirdiği peygamberlerden biridir. Tevrat’a göre ise Kızıldenizden İzraillileri Mısır’dan çıkarmıştır ve birkaç sene sonra onları istedikleri yerlere getirmiştir: *Erdoğan Musa peygamber gibi* (*Erdoğan çölde gezen Musa gibi* yerine).

Nuh peygamberini anlatan sözcük ise Türkçe'de aşağıdaki gibi anlamları taşır:

1) inatçılık: *Nuh diyor, peygamber demiyor (Nuh der, peygamber demez)* 'çok inatçı her şeyi kendi sözleri ile anlatmayan';

2) miktar: *Nuh tufanı* 'dünya tufanı';

3) zaman: *ömri Nuh* 'yaşlı birisi'; *Nuh Nebi'den kalma* 'eski zamanlardan kalma'.

Ayrı olarak peygamberlerin isimleri karşılaştırılmaktadır: *İsa ve Musa Hem İsa'yı hem de Musa'yı memnun etmek* 'menfaatleri farklı olan insanları karşılayacak şekilde davranmak'; *İsa'yı küstürdü, Muhammed'i memnun edemedi* 'çok iyi niyetlere sahip olup herkesi kırmak'.

Havari ve melekler. Havari – 1) İsa'nın on iki yardımcılarında biri; 2) yardımcı; 3) kendi liderinin fikirlerini yaymakta olan birisi. Gazetecilik metinlerinde ise bu sözcük sık sık bir politikacının yanlısını göstermek amacıyla kullanılır. *Tayyip Erdoğan ve Havari* (‘Hasülkü Haber’, 17.05.2013)

Melek sözcüğü dini alanda ise Allah'ın emirlerini yerine getiren ve Allah ile insanlar arasında aracı olan, yemek yemeyen ve su içmeyen bir yaratıktır [TBTS 2011: 817]. Din ile alakalı olmayan metinlerde ise melek kelimesi başka anlamları elde eder ve 'kutsal, günahsız insan, iyi insan' olumlu olan anlamları kazanır. Aynı zamanda güzel kızları ve uslu çocukları ifade eder [Doğan 1988: 882]: *Ayol, baksana melek gibi çocuk!* (K. R. Halit, Dört yapraklı yonca); *melek gibi insan, melek sima*.

Melek kelimesi de dilek kelimelerinde de girebilir: *Yetmiş iki bin melek yardımcın ola*.

Azrail meleği Türk kültüründe diğer halklarda da olduğu gibi ölüm kelimesinin eş anlamlısıdır. O. Durna kendi şiirinde öyle yazıyor: *O gün anladım Azrail bana çok yakın*. Bu meleğin ismi de bazı deyimlerin içinde de

kullanılabilir. Mesela *Azrail'in elinden kurtulmak* 'öbür dünyadan dönmek, zor kazadan veya hastalıktan sonra kurtulmak', *Azrail'le burun buruna gelmek* 'ölüm sebebi olabilecek olan büyük bir tehlike karşısında olmak

Azrail'e can borcu olmak ifadesi aşağıdaki gibi anlamları taşır:

1) hiç bir kimse karşısında borçları olmamak;

2) ölümün en kısa zamanda gelebilmesini hatırlayarak kendi davranışını düzeltmeye çalışmak;

3) hiç bir kimse karşısında eğilmemek, aşağılanmamak [Doğan 1998: 110].

Ayrı olarak ise olumsuz anlamları veren *şeytan* kelimesini şöyle nitelendirebiliriz:

1) niyetleri ve düşünceleri kötü olan insan;

2) çok kurnaz bir insan;

3) yaramaz çocuk [Doğan 2005: 1215].

Şeytan kelimesini içeren deyimler ise aşağıdaki anlamları taşır:

1) yaramazlık: *şeytanın kış bacağı* 'yaramaz çocuklar hakkında';

2) kötü hareketler: *kör şeytan aklına düşürmüş* 'yanlış hareketler yapan kişi hakkında'; *şeytan dürtmek* 'düzgün davranmamak';

3) kurnazlık: *şeytan gibi* 'çok kurnaz', *şeytanın yattığı yeri bilmek* 'çok kurnaz olmak'.

Adı geçen kelimenin birçok olumsuz anlamlarına rağmen bir işte profesyonel olmanın ifade etme kabiliyeti de var: *Şeytan gibi oynuyor* 'Çok profesyonelce oynuyor' veya *Mavi giyimli şeytan* 'Real Madrid' futbol takımı hakkında.

Yukarıda belirtilen örneklerde olduğu gibi dini alan ile ilgili olan birçok din ile alakalı olmayan kelimeler temel anlamlarını

kaybederek farklı alnlara geçip aktif olarak deyimlerin, dilek sözlerinin ve atasözlerinin kurulmasında kullanılmaktadır. Bu tip ilişkilerden ortaya çıkan sözcükler ise yaygınlaşıp sözlüklere girebilir.

Kaynakçalar

Григорьева Л. Л. Фразеологическая репрезентация религиозного мира человека (на материале русского, английского и арабского языков). Автореферат дис... к. филол. н.: 10.02.20. – Казань, 2009. (Grigoryeva L. L. *Frazeologičeskaya reprezentatsiya religioznogo mira čeloveka (na materiale russkogo, angliyskogo i arabskogo yazikov)*. Avtoreferat dis... k.filol.n.: 10.02.20. – Kazan, 2009).

Дубровина К. Н. Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов. – М.: Флинта; Наука, 2010. (Dubrovina K. N. *Entsiklopedičeskij slavar bibleyskih frazeologizmov*. – M.: Flinta; Nauka, 2010).

Дядечко Л. П. Живодействующая связь языка и культуры: Мат-лы Междунар. науч. конференции, посв. юбилею д-ра филол. наук, проф. В. Н. Телия. – Т. 1: Язык. Ментальность. Культура. – Тула: Изд-во Тул. Гос. Пед. Ун-та им. Л. Н. Толстого, 2010. – С. 114-119. (Dyadečko L. P. *Jivodejstvujuščaya svyaz yazika i kulturi*: Mat-lı Mejdunar. nauç. konferentsiyı, posv. yubileyu d-ra filol. nauk, prof V. N. Teliya. – T.1: Yazık. Mentalnost. Kultura. – Tula: Izd-vo Tul. Gos. Ped. Un-ta im. L. N. Tolstogo, 2010. – S. 114-119).

Коран. Дослідження, переклад (фрагмент), коментарі В. С. Рибалкіна. – К.: Стило, 2002. (*Koran. Doslidjenya, pereklad (fragment), komentari V. S. Ribalkina*. – K.: Stilos, 2002).

Мокієнко В. М., Лілич Г. А., Трофімкіна О. І. Толковий словарь библейских выражений и слов. – М.: Астрель, 2010. (Mokienko V. M., Li-liç G. A., Trofimkina O. İ. *Tolkovyı slovar bibleyskih vırajeniy i slov*. – M.: Astrel, 2010).

Райнохова Н. Отображение цвета в библейской фразеологии. // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И.Вернадского. Научный журнал. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 25 (64), № 3 (2). – Симферополь, 2012. – С. 217-222. (Raynohova N. *Otobrajenıye tsveta v bibleyskoy frazeologiyı*. // Uçenıye zapiski Tavriçeskogo natsionalnogo universiteta imeni V. İ. Vernadskogo. Nauçniy jurnal. Seriya 'Filologiya. Sotsialniye kommunikatsiyı'. Tom 25 (64), № 3 (2). – Simferopol, 2012. – S. 217-222).

Набока О. М. Біблеїзми з Євангелія від Матвія у мові та мовленні (на матеріалі англomовних словників та газетних текстів). Автореферат дис... к. філол. н.: 10.02.04. – Одеса, 2006. (Naboka O. M. *Bibleyizm z Yevangeliya vid Matviya u movi ta movlenni (na materialı anglomovnih slovnikiv ta gazetnih tekstiv)*. Avtoreferat dis... k.filol.n.: 10.02.04. – Odesa, 2006).

Підвойний В. М. Репрезентація концепту Аллах у турецькій мовній картині світу // XVI сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. 11 жовтня 2012 р. – К., 2012. – С. 118-119. (Pidvoyniy V. M. *Reprezentatsiya konseptu Allah u turetskiy movniy kartini svitu* // XVI shodoznavchi čitanya A. Krimskogo. Tezi dopovidey mijnarodnoyi naukoyoi konferentsiyi. 11 jovtnya 2012 y. – K., 2012. – S. 118-199).

Рибалкін В. С. Рецензія Корану як художнього тексту // Східний світ. – № 1, 2012. – К.: Вид-во Інституту сходознавства. – С. 123-129. (Ribalkin V. S. *Retsepsiya Koranu yak hudozhnjogo tekstu* // Shidniy svit. – No: 1, 2012. – K., Vid-vo Institutu shodoznavsta. – S. 123-129).

Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові. Автореферат дис... к. філол. н.: 10.02.01. – Київ, 2009. (Skab M. V. *Kontseptualizatsiya sakralnoyi sferi v ukrayinskiy movi*. Avtoreferat dis... k.filol.n.: 10.02.01. – Kyiv, 2009).

Суслова М. О. Репрезентація концептосимволу Мухаммед у європейському концептуальному просторі (на матеріалі іспанської та французької лінгвокультури) // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Випуск 20. – К., 2011. – С. 468-477. (Suslova M. O. *Reprezentatsiya konseptosimvolu Muhammed u yevropeyskomu kontseptualnomu prostori (na materialı ispanskoyi ta frantsuzskoyi lingvokultur)* // Problemi semantiki, pragmatiki ta kognitivnoyi lingvistiki. – Vipusk 20. – K., 2011. – S. 468-477).

Тауфік І. На пути к коранической толерантности. – Нижний Новгород: Издательский дом "Медина", 2007. – 286 с. (Taufik I. *Na puti k koraniçeskoy tolerantnosti*. – Nijniy Novgorod: İzdatelskiy dom 'Medina', 2007. – 286 s.)

Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 224 с. (Uryson E. V. *Problemi issledovaniya yazikovoy kartini mira: Analogiya v semantike*. – M.: Yaziki slavyanskoy kulturi, 2003. – 224 s.).

Adıgüzel Hüseyin. *Açıklamalı-Örneklî Türkçe. Deyim hazinemiz*. – İstanbul: Türk dünyası araştırmaları vakfı, 1990.

Aksoy Ömer Asım. *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. – İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988. – 1205 s.

Bilgin Abdulcelil. *Kuran'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşaf'ı*. – Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.

Çoban Cengiz. *Azrail'in elinden aldılar*. // *Milîyet*, 11.01.2011.

Doğan Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. – İstanbul: Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s.

Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi. – İstanbul: Medine-i Münevvere, 1982. – 603 s.

Püsküllüoğlu Ali. *Türkçe deyimler sözlüğü*. – Ankara: Arkadaş yayınevi, 1998. – 848 s.

(RTDS) *Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Hazırlayanlar: Doç. Dr. Lilia Ermakova, öğret.gör. Sevinç Üçgül. – İstanbul: Sahaf Kitabevi, 1998. – 164 s.

(TS) *Türkçe Sözlük* /Başkan prof. Dr. Hasan Eren. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi: 1988.

(TBTS) *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Sosyal Bilimler* / [yayın sorumluları: Dr. M. Çetin Gülovalı, A.Odabaş]. – Ankara: TÜBA, 2011. – 1333 s.

Süer A. O. *Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü*. – Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1999. – 324 s.